

РАДОЊА ВЕШОВИЋ

КЊИГА ДУБОКЕ ОДАНОСТИ ЛИТЕРАТУРИ И
ЊЕНИМ СТВАРАОЦИМА

(Буза Радовић: „Студије и огледи“ издање Црногорске академије
наука и умјетности, Титоград, 1983. године)

За мене је Буза Радовић првјенствено пјесник. Оригиналан, знатних мисано-лирских домета, а неправедно запостављен. Овом тврдњом нимало не умањујем вриједности ове књиге. Напротив, друго бих хтио тиме да кажем: да је наука упила дио вриједности његове поезије. Јер Буза Радовић је човјек ренесансно широке обавијештености и надарености: познати је есејист, књижевни критичар, историчар књижевности, тумач Његоша, изузетан стручњак за библиотекарство, путописац, плодан преводилац са словеначког и са француског језика, иницијатор многих вриједних културних акција, савјестан приређивач многих избора из дјела најпознатијих писаца наших и страних књижевности.

Као функционер Савеза књижевника Југославије основао је и југословенску Агенцију за заштиту ауторских права и њене републичке испоставе; један је од оснивача Радио-Београда-два и уредник његовог Културног програма; учесник је у обнови Српске народне библиотеке, коју су спалили нацисти 6. априла 1941. године; професор је на Академији за позоришну умјетност у Београду и истовремено управник библиотеке Српске академије наука и уметности, и као такав, сарадник многих познатих часописа, листова и алманаха . . .

Будући да сам код биографских података, додао бих неколико појединости из овог богатог живота, чији јубилеј овом књигом и обиљежавамо, детаља запамћених махом из случајних разговора с аутором. То је пут ратног сирочета, рођеног у нашим брдима на почетку овога вијека, до врсног црногорског и југословенског интелектуалца, писца, пјесника, научника, академика.

Родио се 1906. године у Бистрици Липовској код Колашина у домаћинској угледној кући Радовића, од оца Радула и мајке Ружице, прије удаје Булатовић. Био је јединац и то у два дома — сви пушконоше по очевој и по мајчиној линији изгинули су у црногорско-турским ратовима и у првом свјетском рату.

Оца је једва запамтио зато што је у балкански рат отишао кад је Ђузи било шест година: на Мојковцу је погинуо у јуришу 1915. Лик очев запамтио је углавном с фотографије, и кад је био једном код куће на допусту. Ружица је касније свога супруга из заједничке гробнице на Брскову ископала и посебно сахранила; препознала га је по рани од аустријског зрна — на челу.

Аустријанци су им кућу спалили, те се Ђуза школовао из димљивог дуборога.

Стрица Манојла помиње у пјесми „Ведрине“, јер је он брата нића много волио и пазео. Сјећа га се „у великој поворци својих отаца како га њивом широком на дрвеној брани воза“. И последњег виђења: како сједи на камену испред савардака, док му аустријска патрола прилази и одводи га у ропство — у Нађмеђер, одакле се није вратио.

Као дјечак одржавао је везу с црногорским комитима. И бомбу им је једном набавио и однио у шуму. Кад се вратио, Мађар из оближње жандармеријске станице ухапсио га је и дуго „испитивао“. Наглавачке га је објесио о греду и тако држао све док дјечак не би изгубио свијест. Онда би га скидао, поливао водом да дође к себи и поново вјешао.

Да би омогућила сину да учи, и кад је напољу хладно или кад пада киша, мајка се досјетила и на саврдаку, у слами између љемежђа, пробила прозорче и застаклила га.

Из Бистрице Липовске пјешке је похађао гимназију у Колашину. И доживио да му директор као ученику — добри и племенити Никола Кеслер — и као супленту, касније, буде директор у Никшићкој гимназији.

Један је од припадника фронта интелектуалног поштења, како се тада говорило за покрет социјалне литературе. Припадао му је уз ризик да буде, као „политички непоуздан“, отпуштен из службе. И био би отпуштен, као што су прошли његови колеге: Р. Зоговић, О. Давичо, М. Бањевић, да није пријатељска интервенција из Београда у посљедњем тренутку налог о отпуштању свела на премјештај из Никшића у Словенију.

*
* *
*

Избор који је Радомир Ивановић направио урађен је пажљиво. Састављен је од тема које се односе на најмаркантија имена и дјела црногорске, српске и словеначке књижевности, од списа

који су овог аутора учинили мериторним и на овом научном подручју, а који истовремено садрже његове научне и естетске ставове којима се шире служио при оцјењивању писаца, дјела и књижевних појава.

Настајали, дакле, у размаку од пет деценија и више, под притиском практичних и научних потреба, ови радови су такође превазилажење граница које су им пригоде натурале, превазилажење — објективношћу, темељитошћу, ширином погледа, дискретном полемичношћу, оштрином освјетљавања. Кроз ове списе пробија се један готово стамен став против произвољног, субјективистичког естетизирања, а за један нов, научно фундиран прилаз — и књижевном стваралаштву и естетском процјењивању књижевних дјела, аутора и проблема. На свакој страници осјећа се да то пише не само књижевни зналац већ првенствено — писац, пјесник, стваралац.

Кад Николи Лопичићу, на примјер, примјеђује: што није био у већој мјери пјесник пејзажа свога завичаја и што у своје приче није унио више природних карактеристика („И саму земљу треба прво створити, па је тек онда обрађивати“) Радовић исказује праву пјесму у прози о природним љепотама Ријеке Црнојевића и Цетиња.

Живот и његов књижевни израз су за Радовића неодвојиви: естетско се мјери степеном умјетничке истинитости.

Кад се пита, што Лопичић у своје јунаке није унио мало више радости, аутор на то сам одговара: „Укљештени тегобама једне сурове стварности, ти људи ни у животу, као ни у овим приповијеткама, нијесу имали предаха ни времена за оне топлије, интимније стране живота.“

При анализи дјела, карактера, ликова, књижевних проблема и појава, Ђуза Радовић се ни тренутка не одваја од историјских услова, досљедно се залажући за реалистичку књижевност; тачније, он је искрени и досљедни поборник новог реализма, оног који је ера социјализма учинила незаобилазним идејним предусловом даљег кретања, не само у друштву, већ и у културно-умјетничком стваралаштву уопште.

Његошево дјело за аутора није само генијална поема о борби и слободи, већ нешто много више, трајније: у есеју „Постанак Луче Микроkozма“ то је — човјекова боголикост; у есеју „Пјесник људског достојанства“ — то је „она снага којом се изоштравао вид нараштајима“. Одиста, човјеку се и данас, послјије читања „Горског вијенца“, лакше оријентисати у свом времену, без обзира колико је протекло времена од настанка овог спјева, јер му Његошева мисао изоштрава пажњу за „моралне стране свијета“ и да лакше издвоји симболе слободе од симбола ропства и насиља.

Књижевност је за Радовића не само умјетнички доживљај већ и моћно „естетско“ средство за уљуђивање свијета. Књижевно

стварање је пратилац, настављач и подстрек људској тежњи и напорима за перманентно осмишљавање живота. „Прави подвизи и прави јунаци морају прећи у књижевну реч, у мит“, каже он у свом сјајном огледу о Марку Миљанову, да би отуд, са тих странаца, попут легендарног завјета за будућност, „кад год је то потребно“ могли „да у нама уздигну све што је истински велико“.

Приказујући прилике у Србији у којима се развијао Ђура Јакшић као човјек и као пјесник, аутор их изванредно контрастира: „Србија се у то време гушила у династичким борбама. Народ се, у првом реду сељак, из турског феудалног ропства нашао у фази првобитне акумулације капитала и свежи апетити младе буржоазије исцрпљивали су његове снаге. Турску тиранију заменили су домаћи аутократи: место турских феудалаца, ага и бегова, дошли су нови управљачи нахија, који су наследили турске методе управљања.“

Идејни „преображај“ Лазе Костића (у вријеме кад је сан о „Душановом царству, за којим се дотле толико чезнуло, замијенило . . . царство Марксово и Бакуњиново“) Радовић, уз похвалу свега што је у овог писца вриједно, слика оштро, објективно, збијено: „Борбени омладинац и либерал шездесетих година, одушевлени песник и поборник националних идеала, ватрени представник антиклерикалних схватања Омладине, Костић завршава као клерикалац, иде сваке године на хаџилук у Манастир Раваницу, у сваком писму и за сваку ствар пише, „ако бог да“.

„Даћу сутра главу за душу, ја мним може поћи једно за друго на који му драго суд или пазар“, — каже Мијат у распри с калуђером у Љубишиној причи „Проклети кам“. Тим цитатом Радовић илуструје став приповједача: да постоји морал и закон виши од калуђерског и црквеног, или, језиком Марка Миљанова речено: „Радије сам погинути главом но образом“.

Своје залагање за реализам у књижевности Радовић поткрепљује и сличношћу гледишта Светозара Марковића и Марка Миљанова, и то оним популарним цитатом у коме Марко Миљанов осуђује заборавност: „Али, расуди, брате, је ли право да се заборави свети рад прави јунака, а цвијеће и роса, поточић, лепота женска, пјесма славуја у луг, ма’овина, магла и ваздух — ништа се не заборави.“

У својој причи „Фронташ“, Матавуљ је написао: „И пође даље, кривећи себе што није изговорио неколико речи које би припомогле да правда буде јача — јер је правда нејака, те јој нису на одмет ни речи сиромаша Драгише!“ Радовић је у томе наслутио самопрекор аутора због своје пасивности моралне, те га умирује: да то он „није могао замерити себи.“

Појачано чуло за вријеме, за историјско, друштвено вријеме, за временитост књижевног дјела и аутора, на овим страницама, може се објаснити и приликама у којима су се формирала главна ауторова гледишта о свијету, о животу, о литератури, о свом вре-

мену. То су, зна се, године и прилике пресудне и за нашу новију историју и за историју свијета.

У једној изванредној метафори о томе казује нешто у есеју „Игра за живот“ и сам аутор. Ријеч је о опасности која чини да откријемо себе као што је Аска у Андрићевој причи у сусрету с вуком открила храброст у себи, нову себе. Којим су, ако не управо тим новим, марксистичким, чулом за вријеме, Радовић и његова генерација откривали и могли да откривају и себе и ново доба и то у сучељавању са једном таквом монструозном опасношћу какав је био фашизам.

Зар то нијесу биле оне године првог Радовићевог постављења и наставниковања у Никшићкој гимназији, године које су утемељавале нова схватања, кад је покренуто и „Развршје“, часопис за „савремени умјетнички и социјални живот“. Зар то није вријеме чувеног никшићког недјељника „Слободна мисао“, под уредништвом Стојана Церовића, професора, који је грудоболан још прије рата и од устанка борац, умро у колони на коњу, послеје преласка Неретве.

Ова књига зато није само успио пресјек кроз Радовићево стваралаштво овога жанра, већ и својеврсна илустрација утицаја идеја Руског октобра на друштвену и културну ситуацију у предратној Југославији, заправо — на културни полет у ком се формирала и генерација црногорских писаца, припадника покрета социјалне литературе, из чијих се редова огласио и аутор „Студија и огледа“; илустрација такође и еволуције тих идеја, без обзира на њихову каснију судбину код нас.

Свјежина књижевних схватања из тих година пулсира и из ових радова, тачније — занос једног од припадника нове, револуционарне књижевности која је наступила објективно, одлучно научно, историјски јасно. Уосалом, том јасноћом и одлучношћу, култура и литература добиле су нове садржаје и перспективе, а и та генерација, тада младих писаца, као што је познато, већ је онда била освојила пажњу и симпатије напредне јавности. Што је у међувремену опао тај утицај, и што је такозвани „прекид континуитета“ произвео и „моду“ изгубљености и трагања за идентитетом, други је и много дубљи проблем, али њега на страницама „Студија и огледа“ нема.

Тај замах мисли и воље у списима о којима је ријеч потиче од пјесника који је у младости славио бол и глад. Пјесничко се, као што напоменух, преобразило у научно, и то је дио истине о овој књизи и о њеном аутору који је 1934. године објавио у Никшићу невелику, али веома запажену збирку пјесама „На путу“. „Шетње с тобом... постадоше светковине моје младости“, стихови су из те збирке који се памте, као и они из пјесме посвећене оцу: „Требало је један од нас да падне па да се разумијемо.“

Смјелост пјесничких захтјева из те збирке, чини се, транспоновала се у истраживачку енергију. Из тих списа оглашава се

некадашњи Ђуза Радовић који је прије пет и више деценија у својим пјесмама захтјевао да: „Историја не буде само зелени писак врбови“; позивао је „да изласком из херојства опет будемо људи“ и констатовао: „Да, ми смо Европа: ето, на сваком километру жандармеријске станице“. Стихови: „Наш бол не тражи одмјену нит наша глад прије досега — починка и обједа“, звуче као завјет, као заклетва, дата на развршћу младости . . .

„Долине живота и небо цијело
испунили су, испуниће само крв и рад.
Све друго је плићак, нечистоћа и смрад.
Славна је само глад.“

Да ли је ове стихове написао неко ко се цицероновски уплашио оне друге, поробљавајуће, стране ситости, или неко ко је открио покретачку моћ нужда и глади, али они сјајно карактеришу књижевна и друштвена расположења тог времена, а и посредну везу ових списа с тим временом.

Ауторова тежња за научном објективношћу сједињена је овдје с борбом за књижевним изразом што га нигдје није завело, како би он то рекао: у „рутинерску гимнастику духа“. Чињеничност је добила одговарајући естетски рјечник што је научност ослободило сувопарности.

Овај избор је, да се послужим Исидорином познатом Посветом Његошу — „Књига дубоке оданости“ — литератури и њеним ствараоцима, оданости, којој је Ђуза Радовић посветио цијели свој живот. Списи ту увршћени писани су са двоструким симпатијама, готово подједнако снажно исказаним према писцима као и према њиховим дјелима, а истовремено и према читаоцима. Да је аутор и на њих мислио, види се по томе с коликом је пажњом естетским и педагошким осјећањем одабирао и уткивао у те радове најљепша мјеста и најдубље мисли о животу и литератури.

Странице ове књиге, рекао бих на крају, мјеста су непрекидног сусретања њених читалаца с нашим литературама и писцима и неисцрпно врело љубави и интересовања за књижевну мисао и за истинске књижевне вриједности.